

Sociale zekerheid voor kinderen

M.C. Versantvoort

K.P. Goudswaard

2.1 Inleiding

In Nederland trekt de overheid in 2009 ruim 9 mld euro (1,5 procent van het bruto binnenlands product) uit voor diverse regelingen die financiële ondersteuning bieden aan huishoudens met kinderen. Dit jaar ontbotte een nieuwe loot aan de stam: het kindgebonden budget. In toenemende mate worden grotere investeringen in kinderen genoemd als voorwaarde voor het behoud van de verzorgingsstaat.¹ Via het voeren van een actieve kindpolitiek wordt een antwoord gezocht op problemen die samenhangen met de vergrijzing.² Zo wordt – vanuit de idee dat de kinderen de verzorgingsstaat in de toekomst dragen – gesteld dat de gevolgen van de vergrijzing aangepakt moeten worden door het overheidsbeleid te focussen op bevordering van arbeidsparticipatie, bescherming van huishoudens met kinderen en met name vergroting van kansen voor kinderen.³

Oorspronkelijk werden bestrijding van armoede onder kinderen en bescherming van kinderrijke gezinnen beschouwd als rechtsgrond voor overheidssteun aan huishoudens met kinderen via de kinderbijslag.⁴ De afgelopen decennia is kinderbijslag geëvolueerd tot een systeem voor inkomensherverdeling ten gunste van verzorgers van kinderen.⁵ In het huidige debat over de toekomst van de welvaartsstaat geven pleitbezorgers van intensivering van kindregelingen verder aan dat investeringen in kinderen zullen leiden tot hogere vruchtbaarheidscijfers, toenemende participatie van vrouwen en verbeteringen in de cognitieve ontwikkeling en sociale vaardigheden van kinderen.⁶ Daarbij wordt verondersteld dat bijkomende investeringen zijn gericht op kwalitatief goede kinderopvang, opleidingsmogelijkheden en gezondheidszorg voor kinderen.

1 Zie Esping-Andersen (2005; 2008).

2 Vonk (2005).

3 Esping-Andersen (2004; 2005).

4 Knijn en Van Oorschot (2008); Vonk (2005).

5 Vonk (2005).

6 Knijn en Van Oorschot (2008).

In dit hoofdstuk pogen we om op basis van inzichten uit de literatuur de effecten van kindregelingen te traceren, met het oog op bovengenoemde *klassieke* en *additionele* doelstellingen: vermindering van kinderarmoede en van de inkomensongelijkheid tussen huishoudens met en zonder kinderen; bevordering van de vruchtbaarheid en de arbeidsparticipatie van vrouwen en van de ontwikkeling van kinderen. Internationaal vergelijkend onderzoek naar de staat van kindregelingen in 22 rijke landen laat zien dat Nederland bij de inzet van financiële middelen ten opzichte van andere landen laag scoort.⁷ De vraag luidt of dit beeld in de afgelopen jaren is veranderd. Dit hoofdstuk tracht daarom in beeld te brengen of en zo ja, op welke onderdelen Nederland met name achterblijft als het gaat om publieke investeringen in kinderen. Centrale vraag is van welk(e) type(n) investeringen in kinderen de grootste resultaten verwacht kunnen worden in term(en) van vermindering van kinderarmoede en inkomensongelijkheid tussen huishoudens met en zonder kinderen en bevordering van vruchtbaarheid, arbeidsparticipatie van vrouwen en ontwikkeling van kinderen.

De opbouw van dit hoofdstuk is als volgt. Onderdeel 2.2 bespreekt de relevante kindregelingen en hun budgettaire beslag. Onderdeel 2.3 plaatst onze collectieve uitgaven aan verschillende kindregelingen in internationaal perspectief. Onderdeel 2.4 richt zich op de effecten van zulke regelingen, zoals die naar voren komen in de internationale literatuur. Onderdeel 2.5 probeert te komen tot een synthese van de opgedane inzichten en formuleert enkele conclusies. Een discussie volgt in slotonderdeel 2.6.

2.2 Kindregelingen in Nederland

2.2.1 Overzicht

Kindregelingen kunnen worden onderscheiden in primaire en secundaire regelingen.⁸ Primaire kindregelingen richten zich op het kind: voorop staat het compenseren van kosten die direct of indirect met kinderen samenhangen. Voorbeelden zijn de kinderbijslag, kinderopvangregelingen, verlofregelingen en fiscale kinderkortingen. Secundaire kindregelingen zijn allereerst gericht op andere sociale risico's, maar ze houden toch op een of andere manier rekening met de aanwezigheid van kinderen. Een voorbeeld biedt de Zorgverzekeringswet, waarin is bepaald dat kinderen wel verplicht verzekerd zijn, maar tevens dat hun ouders voor hen geen premie verschuldigd zijn. Gezien de grote hoeveelheid primaire en secundaire kindregelingen die we in Nederland kennen, concentreert deze bijdrage zich op de voornaamste primaire regelingen die ook in de internationale literatuur met name genoemd worden wanneer het kindregelingen in de sociale zekerheid betreft: inkomensafhankelijke en inkomensafhankelijke kinderbijslag en fiscale (kinder)kortingen (gezamenlijk *family allowances*), ouderschapsverlof(korting) en kinderopvang(toeslag).

Algemene kinderbijslagwet

De Algemene Kinderbijslagwet (AKW) voorziet in een inkomensafhankelijke tegemoetkoming in de kosten die het opvoeden en verzorgen van kinderen met zich meebrengt. De hoogte van de kinderbijslag hangt af van de leeftijd van het kind. Voor kinderen geboren

⁷ Bradshaw en Finch (2002).

⁸ Vonk (2005).

voor 1 januari 1995 telt ook de gezinsgrootte mee. Alleen voor 16- en 17-jarige kinderen en voor uitwonende kinderen worden voorwaarden ten aanzien van de tijdsbesteding (het volgen van onderwijs) en onderhoudskosten gesteld. Voor kinderen die zijn geboren na 1 januari 1995 gelden per 1 januari 2009 de volgende uitkeringen per kind per kwartaal:

- € 194,99 voor kinderen van 0 t/m 5 jaar,
- € 236,77 voor kinderen van 6 t/m 11 jaar, en
- € 278,55 voor kinderen van 12 jaar en ouder.

In 2008 maakten ruim 1,9 mln gezinnen gebruik van kinderbijslag voor 3,5 mln zogenaamde ‘telkinderen’.⁹ De uitgaven voor kinderbijslag bedragen zowel in 2008 als naar verwachting in 2009 bijna 3,4 mld euro.¹⁰ De veranderingen in de uitgaven ten opzichte van eerdere jaren zijn gering.

Kindgebonden budget

Om gezinnen met lagere inkomens extra te ondersteunen is per 1 januari 2009 de Wet op het kindgebonden budget (WKB) geïntroduceerd. Deze tegemoetkoming heeft hetzelfde doel als de in 2001 ingevoerde fiscale kinderkortingen. Die zijn in 2008 vervangen door kindertoeslagen, vooral met het oog op de zogeheten verzilveringsproblematiek. Gezinnen met een laag inkomen zijn soms zo weinig inkomensheffing verschuldigd, dat zij hun heffingskortingen niet of niet volledig te gelde kunnen maken. De invoering van de kindertoeslagen – die worden uitgekeerd, ongeacht de hoogte van de verschuldigde inkomensheffing – leverde dus een inkomensvoordeel op voor huishoudens met een gering inkomen. De kindertoeslag was afhankelijk van de hoogte van het inkomen, maar niet van het aantal kinderen. Zij is na een jaar vervangen door het kindgebonden budget, waarvan de hoogte wél afhankelijk is van het aantal kinderen. Daarbij is sprake van aflopende bedragen: het bedrag voor het eerste kind is hoger dan dat voor het tweede kind, en zo verder.

Het kindgebonden budget is maximaal bij een gezinsinkomen tot ten hoogste € 29.914. Bij één kind ontvangen de betrokken gezinnen € 1.011, bij twee kinderen € 1.322 en bij drie of meer kinderen € 1.505. Bij een gezinsinkomen boven € 29.914 nemen deze bedragen geleidelijk af. Voor een gezin met vier kinderen ligt de inkomensgrens van het kindgebonden budget bij € 54.700. Wie meer verdienen komen dus niet langer voor de tegemoetkoming in aanmerking.

In 2009 ontvangen naar verwachting 1,1 mln huishoudens een kindgebonden budget voor ongeveer 2 mln kinderen. De uitgaven aan kindertoeslagen bedroegen in 2008 827 mln euro. Voor het kindgebonden budget is meer geld uitgetrokken: voor 2009 worden uitgaven van 893 mln euro voorzien. Vanaf 2011 overtreft het budget de 1 mld euro. Dat komt voor een deel, doordat de bedragen per kind (verder) zullen worden verhoogd. Voorts zullen de uitgaven op deze noemer toenemen door de geplande integratie van de Wet tegemoetkoming onderwijsbijdrage en schoolkosten (WTOS) in het kindgebonden budget per 2010 (zie hierna).

⁹ Eén kind kan onder bepaalde voorwaarden voor meer dan één kinderbijslagkind tellen.

¹⁰ Tweede Kamer (2008–2009d), 17.

Kinderopvangtoeslag

Doelstellingen van de kinderopvang zijn dat ouders arbeid en zorg beter kunnen combineren en dat kinderen hun talenten beter kunnen ontwikkelen.¹¹ Sinds de invoering van de Wet kinderopvang in 2005 loopt de financiering van de kinderopvang niet langer via de instellingen, maar via de ouders. Zij ontvangen een kinderopvangtoeslag. Dit is een inkomensafhankelijke financiële bijdrage in de kosten voor (formele) kinderopvang, bestemd voor ouders die beiden werken (als werknemer, zelfstandige of meewerkende partner) of die een opleiding of traject volgen om aan het werk te gaan. De toeslag bestaat uit een vast deel dat een derde van de opvangkosten dekt en een variabel deel dat een percentage van de resterende opvangkosten dekt (tot de maximumprijs, die in 2009 € 6,10 bedraagt). Het bedoelde percentage is afhankelijk van het huishoudensinkomen, het aantal kinderen in het gezin dat gebruik maakt van de opvang, en van de opvangkosten. De toeslag is hoger voor tweede en volgende kinderen die gebruik maken van de kinderopvang. De inkomensafhankelijke subsidie voor kinderopvang verzwakt de marginale druk voor alle gezinnen die zich bevinden in het inkomenstraject waar de subsidie stapsgewijs wordt verminderd naarmate de ouders meer verdienen. Door de cumulatie van kindgebonden budget en kinderopvangtoeslag ziet een groot aantal huishoudens de marginale druk toenemen.

Dankzij deze toeslag is de ouderlijke bijdrage in de kosten van de kinderopvang fors verlaagd. In 2005 betaalden ouders gemiddeld nog 37 procent van de kosten van kinderopvang, in 2007 was dit gedaald naar 19 procent.¹² Mede hierdoor nam het aantal huishoudens dat gebruik maakt van formele kinderopvang toe van 227 duizend in 2004 naar 421 duizend in 2008. Daarbij is – naar het zich laat aanzien – formele opvang voor een belangrijk deel in de plaats gekomen van voordien informele opvang.

Als gevolg hiervan is het budgettaire beslag van de regeling sterk opgelopen. In 2006 bedroegen de uitgaven aan kinderopvangtoeslagen nog 921 mln euro, in 2007 was dit 2 mld euro en in 2008 al bijna 2,77 mld euro. Deze explosieve uitgavenstijging was voor het kabinet aanleiding om verschillende maatregelen te nemen: een verlaging van de kinderopvangtoeslagen voor 2009, het voorkomen van misbruik en oneigenlijk gebruik, maatregelen bij de gastouderopvang en een aanpassing van de maximumprijs. Als gevolg van deze maatregelen zullen de uitgaven voor de kinderopvangtoeslag in 2009 naar verwachting een fractie teruglopen, tot 2,74 mld euro.

Ouderschapsverlofkorting

De ouderschapsverlofkorting biedt financiële ondersteuning voor werknemers die gebruik maken van hun wettelijk recht op ouderschapsverlof. Dit wettelijk recht bestreek tot dusverre een periode van dertien weken, maar is, zoals al aangekondigd in het Coalitieakkoord, met ingang van 1 januari 2009 uitgebreid naar 26 weken. Achtergrond is de wens ouders in de gelegenheid te stellen om desgewenst een langere periode zelf de zorg voor hun kind op zich te nemen.¹³ De ouderschapsverlofkorting bedraagt in 2009 bij (onbetaald) voltijsverlof € 3,99 per verlofuur, ofwel circa € 650 per maand (de helft van het minimumloon).

11 Tweede Kamer (2008-2009b).

12 Jongen (2008).

13 Tweede Kamer (2008-2009e), 16.

Tot en met 2008 hadden werknemers die niet deelnamen aan de levensloopregeling geen recht op de ouderschapsverlofkorting. Deze koppeling aan de levensloopregeling is per 1 januari 2009 losgelaten, zodat nu alle werknemers van de regeling gebruik kunnen maken.

Het budgettaire belang van deze belastinguitgave bedroeg in 2008 28 mln euro; dit budgettaire offer zal naar verwachting oplopen tot 78 mln euro in 2009 en 90 mln euro in de jaren daarna.¹⁴

De combinatiekortingen

De combinatiekortingen geven financiële ondersteuning aan wie werk en zorg voor kinderen combineren. Het doel is arbeidsparticipatie voor mensen met kinderen van 12 jaar of jonger aantrekkelijker te maken. In 2008 kende de inkomstenbelasting een combinatiekorting en een aanvullende combinatiekorting, tezamen genomen maximaal € 858. Dat betekent een forse stijging ten opzichte van het introductiejaar 2001, toen de combinatiekorting € 138 bedroeg. In 2009 zijn de combinatiekorting en de aanvullende combinatiekorting vervangen door de inkomensafhankelijke (aanvullende) combinatiekorting (IACK). De IACK beoogt specifiek het werken voor alleenstaanden en minst verdienende partners met kinderen, veelal vrouwen, aantrekkelijker te maken. Daarbij hanteert het kabinet tevens als argument dat vrouwen volgens diverse onderzoeken sterker reageren op een verandering in het besteedbaar inkomen.¹⁵ De korting geldt vanaf een startinkomen van € 4.619 (2009) en kent een vaste voet van € 770. De korting wordt met 3,8 procent van het inkomen boven de drempel verhoogd, totdat het maximum is bereikt van € 1.765, bij een inkomen van € 30.800. Het budget voor de combinatiekorting is voor 2009 met 500 mln euro verhoogd. De IACK heeft in 2009 een budgettaire belang van 1,3 mld euro.¹⁷

Alleenstaande-ouderkortingen

Ouders van kinderen jonger dan 27 jaar zonder partner hebben recht op de alleenstaande-ouderkorting. Het kind moet thuis wonen en in belangrijke mate worden onderhouden. De korting bedraagt in 2009 € 902, dat is € 557 euro minder dan in 2008. Als de alleenstaande ouder een kind heeft van jonger dan 16 jaar en werkt, bestaat ook recht op de aanvullende alleenstaande-ouderkorting. De hoogte van de aanvullende korting bedraagt 4,3 procent van het inkomen, maar maximaal € 1.484 (2009). Het budgettaire belang van de alleenstaande-ouderkortingen bedroeg in 2008 circa 800 mln euro; dat neemt naar verwachting af tot 600 mln euro in 2009.¹⁸

Wet tegemoetkoming onderwijsbijdrage en schoolkosten

Het betreft een genormeerde inkomensafhankelijke tegemoetkoming in de schoolkosten en de ouderbijdrage om minder draagkrachtige ouders bij te staan. Boven een gezinsinkomen van € 31.800 neemt de tegemoetkoming geleidelijk af. De uitgaven aan deze WTOS

14 De korting kan niet meer bedragen dan het verschil tussen het belastbare loon in het jaar dat ouderschapsverlof wordt opgenomen en het belastbare loon in het daaraan voorafgaande jaar.

15 Tweede Kamer (2008–2009a), 123.

16 Tweede Kamer (2008–2009e), 16.

17 Ministerie van Financiën (2008).

18 Volgens informatie van het Ministerie van Financiën.

voor leerlingen tot 18 jaar bedroegen in 2008 193 mln euro; dat zakt naar 115 mln euro in 2009.¹⁹ In 2010 wordt deze tegemoetkoming geïntegreerd in het kindgebonden budget.

Tegemoetkoming onderhoudskosten thuiswonende gehandicapte kinderen

Deze regeling (afgekort: TOG) geeft extra financiële steun aan ouders met een thuiswonend kind met een handicap. Het gaat om kinderen tussen 3 en 17 jaar die bijna voortdurend oppas of verzorging nodig hebben. Vanaf 18 jaar kan het kind zelf in aanmerking komen voor een uitkering via de Wet arbeidsongeschiktheidsvoorziening jonggehandicapten (Wajong). De TOG-uitkering bedraagt in 2009 € 211 per kwartaal, belastingvrij. De uitgaven aan de TOG bedragen in 2009 circa 60 mln euro en vertonen een stijgende tendens.²⁰

2.2.2 Budgettaire lasten en verantwoordelijkheid

De totale uitgaven aan primaire financiële kinderregelingen bedragen wij voor 2009 op 9,2 mld euro, ofwel circa 1,5 procent van het bruto binnenlands product; zie tabel 2.1.

Tabel 2.1 Budgettaire lasten kindregelingen in de sociale zekerheid in 2009 (mln euro)

Kindregeling	Budgettaire lasten
Kinderbijslag	3.400
Kindgebonden budget	893
Kinderopvangtoeslag	2.740
Ouderschapsverlofkorting	78
Combinatiekorting	1.300
Alleenstaande-ouderkortingen	600
Tegemoetkoming onderwijsbijdrage en schoolkosten	115
Tegemoetkoming onderhoudskosten thuiswonende gehandicapte kinderen	60
Totaal	9.186

Hoewel de uitgaven aan de kwantitatief belangrijkste regeling, de kinderbijslag, stabiel zijn, is het totale budgettaire beslag door kinderregelingen in de afgelopen jaren toch flink opgelopen. Dat komt door de sterke toename van de uitgaven voor de kinderopvangtoeslag en voor de nieuwe inkomensafhankelijke combinatiekorting (IACK). Opvallend is dat in de rijksbegroting een samenhangende beschouwing over de totale sociale uitgaven voor kinderen ontbreekt. Evenmin is sprake van een afweging tussen de verschillende vormen van financiële ondersteuning van gezinnen met kinderen, althans niet expliciet. Dat heeft waarschijnlijk mede te maken met de grote versnippering van deze regelingen over de verschillende departementen. Het hiernavolgende overzicht is illustratief.

De minister van Jeugd en Gezin is verantwoordelijk voor het verstrekken van financiële tegemoetkomingen aan gezinnen wegens de kosten van het opvoeden en onderhouden van kinderen. Daar vallen de kinderbijslag en het kindgebonden budget onder. De minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (SZW) tekent voor de sturing en het toezicht op de

19 Tweede Kamer (2008–2009b).

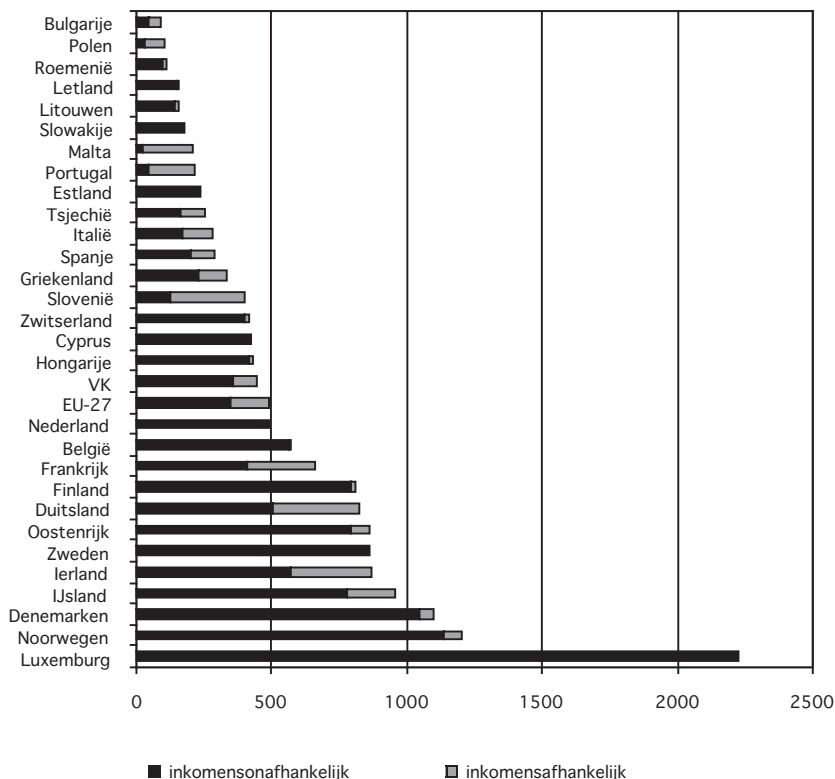
20 Tweede Kamer (2008–2009c).

uitvoering van de Algemene Kinderbijslagwet. De minister van Financiën is verantwoordelijk voor het toezicht op de uitvoering van het kindgebonden budget. Hij is tevens verantwoordelijk voor de diverse fiscale kortingen die hiervoor zijn besproken. De kinderopvang zat tot voor kort in de portefeuille van de minister van SZW, maar de kinderopvangtoeslag valt thans onder de verantwoordelijkheid van de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OC&W). Dezelfde bewindspersoon is ook verantwoordelijk voor de WTOS. De minister van SZW is verantwoordelijk voor de TOG, maar daarbij is sprake van medeverantwoordelijkheid van de minister van Jeugd en Gezin.

2.3 Kindregelingen in een internationale context

Bij vergelijking met de inspanningen op dit terrein in andere Europese landen valt in de eerste plaats de grote variatie in het niveau van financiële ondersteuning op. Figuur 2.1 toont voor 2006 de totale uitgaven voor kindregelingen in de 27 lidstaten van de EU en in enkele andere Europese landen. De uitgaven zijn uitgedrukt in *purchasing power standard* (PPS) per inwoner. De PPS is een door Eurostat gehanteerde kunstmatige munteenheid die als referentiemunt gebruikt kan worden om koopkrachtverschillen tussen landen te elimineren. Met 1 PPS kan dus in elk land hetzelfde gekocht worden.

Figuur 2.1 Uitgaven aan kindregelingen, 2006 (PPS per inwoner)

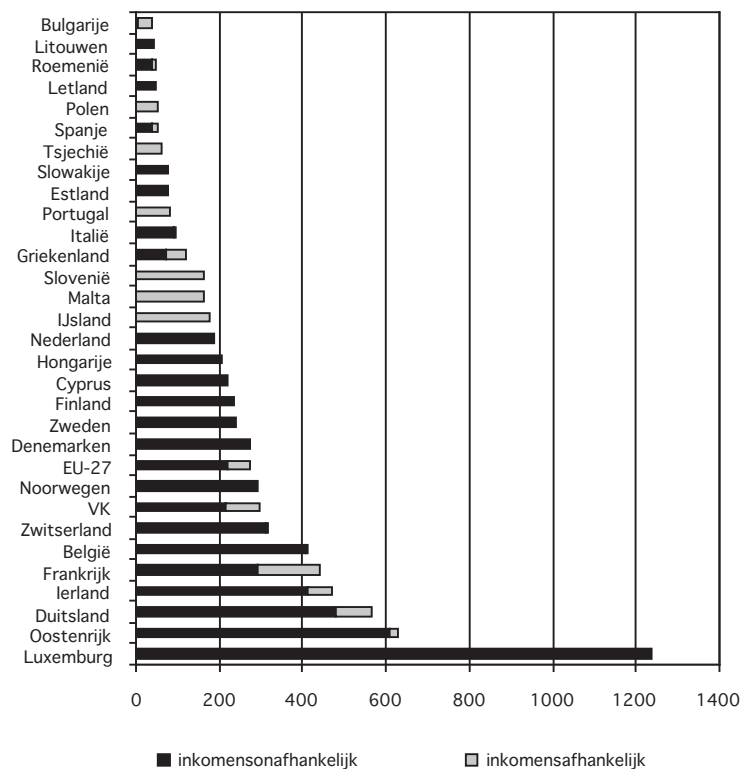

Bron: Eigen bewerkingen van Eurostat (2008a)

Figuur 2.1 laat zien dat in PPS per inwoner gemeten Luxemburg veruit het meest voor kindregelingen uitgeeft. Daarna volgen de Noord-Europese landen Denemarken, Noorwegen en IJsland, en vervolgens Ierland, Zweden, Oostenrijk en Duitsland. In de nieuwe EU-lidstaten wordt in verhouding het minst uitgegeven aan kindregelingen. Nederland bevindt zich op het niveau van het EU-27 gemiddelde. Nederland leunt evenals de Scandinavische landen, België, Cyprus, en een aantal nieuwe Oost-Europese lidstaten in belangrijke mate op inkomensafhankelijke systemen.

De hiernavolgende figuren hebben betrekking op de specifieke regelingen van kinderbijslag, ouderschapsverlof en kinderopvang. Figuur 2.2 laat zien dat Nederland aan kinderbijslag (*family or child allowances*) minder uitgeeft dan het EU-27 gemiddelde. In PPS gemeten gaat Luxemburg opnieuw aan kop. Duitsland en Oostenrijk geven eveneens duidelijk meer dan gemiddeld uit aan kinderbijslag. De nieuwe, Oost-Europese lidstaten geven het minst uit aan kinderbijslag. In de meeste landen is kinderbijslag hoofdzakelijk inkomensafhankelijk. In Bulgarije, Polen, Tsjechië, Portugal, Slovenië, Malta en IJsland is zij evenwel geheel afhankelijk van het inkomen van de aanvrager.

Figuur 2.2 Uitgaven aan kinderbijslag, 2006 (PPS per inwoner)

Bron: Eigen bewerkingen van Eurostat (2008a)

In de meeste landen bedraagt de maximale leeftijd voor kinderbijslag 17/18 jaar, terwijl ook een aantal landen kiest voor 15/16 jaar.²¹ In veel landen is het daarnaast mogelijk om kinderbijslag te ontvangen voor oudere kinderen wanneer deze nog onderwijs volgen (tot maximaal 27 jaar).

Evenals Nederland kennen de meeste Europese landen een progressief stelsel, waarbij de kinderbijslag toeneemt met de leeftijd van het kind. In Denemarken daalt het bedrag van de kinderbijslag met de leeftijd. In Bulgarije is de toeslag het hoogst voor een kind jonger dan één jaar. Hoewel dit niet langer zo is in Nederland, neemt in het merendeel van de geselecteerde landen de kinderbijslag per kind toe met het aantal kinderen in een huishouden; dit geldt voor België, Bulgarije, Finland, Frankrijk, Griekenland, IJsland, Ierland, Italië, Letland, Litouwen, Luxemburg, Oostenrijk, Roemenië, Slovenië en Zweden. In het Verenigd Koninkrijk is de kinderbijslag juist het hoogst voor het eerste kind. In Duitsland geldt een extra toeslag voor grotere gezinnen. Deze wordt pas vanaf het vierde kind toegekend, omdat de normale voorzieningen zijn toegesneden op wat kleinere gezinnen.

Descka en Einerhand hebben berekend welke extra inkomsten elk (bijkomend) kind oplevert.²² In Nederland genereert één kind extra inkomen ter grootte van 4 procent van een modaal inkomen. Voor twee kinderen is dat 8 procent en voor drie 12 procent. Het systeem in Nederland levert dus voor elk kind eenzelfde uitkering op. In België daarentegen komt er voor het eerste kind 6 procent inkomen bij; twee kinderen leveren daar 18 procent additioneel inkomen op en drie kinderen 39 procent.

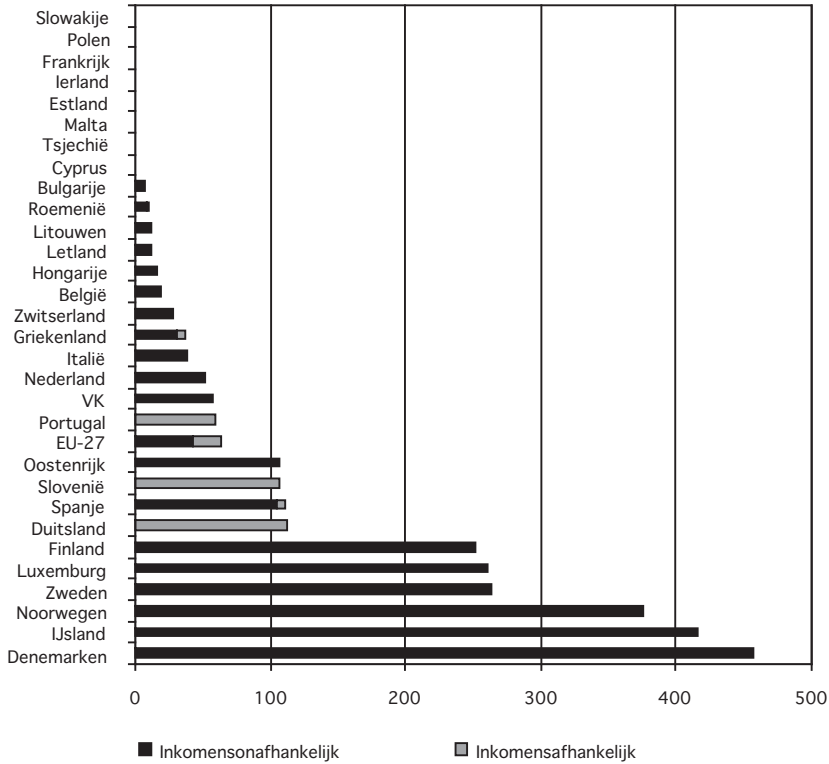
Een vergelijking van de doelstellingen achter de toekenning van kinderbijslag maakt opnieuw duidelijk hoeveel variatie tussen de geselecteerde landen bestaat. Zoals ook Knijn en Van Oorschot (2008) hebben uiteengezet, beschouwen Angelsaksische landen kinderbijslag vooral als een instrument om armoede onder kinderen te voorkomen, terwijl de continentale Europese landen kinderbijslag met name zien als een middel om inkomensverschillen tussen huishoudens met en zonder kinderen te reduceren.

Figuur 2.3 laat zien hoe Nederland zich verhoudt tot andere Europese landen als het gaat om publieke uitgaven aan kinderopvangtoeslagen (*child day care*) in 2006. Nederland bevindt zich net onder het gemiddelde uitgavenniveau van de EU-27, geflankeerd door Italië en het Verenigd Koninkrijk. De figuur laat zien dat de Scandinavische landen Denemarken, IJsland en Noorwegen het meest uitgeven aan deze toeslagen (gemeten in PPS per inwoner) en de Oost-Europese lidstaten, evenals Frankrijk en Ierland, het minst.

21 MISSOC (2009).

22 Descka en Einerhand (2005), 94-95; berekeningen op basis van Bradshaw en Finch (2002).

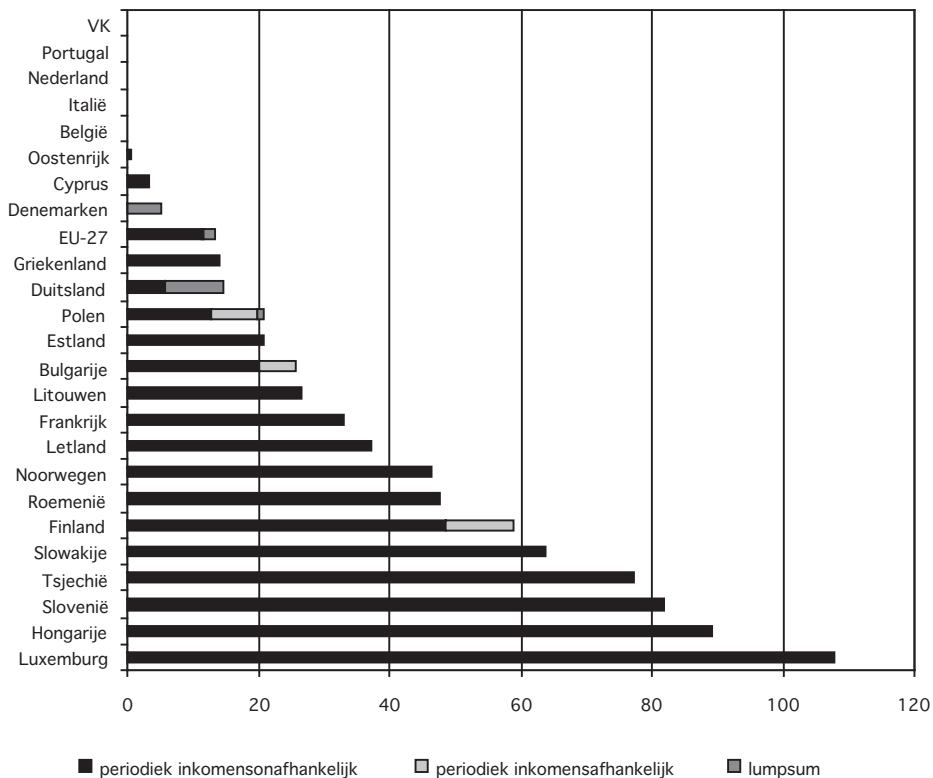
Figuur 2.3 Uitgaven aan kinderopvangtoeslagen, 2006 (PPS per inwoner)

Bron: Eigen bewerkingen van Eurostat (2008a)

Figuur 2.4 toont de relatieve positie van Nederland bij bijdragen aan ouderschapsverlof (*periodic parental leave* en *parental leave benefits lump sum*). Daarbij is onderscheid gemaakt tussen inkomensonafhankelijke en inkomensafhankelijke uitkeringen. Sinds 2009 kunnen Nederlandse ouders gebruik maken van de ouderschapsverlofkorting (sinds 2007 al in combinatie met deelname aan de levensloopregeling). In 2006 bevond Nederland zich evenwel duidelijk in de Europese achterhoede. Opvallend is dat de Oost-Europese lidstaten Hongarije, Slovenië, Tsjechië en Slowakije ruimhartige regelingen inzake ouderschapsverlof kennen die gemeten in PPS per hoofd nog boven de Scandinavische landen liggen. Ook nu besteedt Luxemburg het meest van alle geselecteerde Europese landen.

Figuur 2.4 Uitgaven aan ouderschapsverlof, 2006 (PPS per inwoner)²³

Bron: Eigen bewerkingen van Eurostat (2008a)

Nederland blijkt niet bijzonder genereus te zijn met collectieve uitgaven aan kindregelingen. Hoewel de totale uitgaven in 2006 op het niveau van het gemiddelde van de EU-27 liggen, hoort Nederland tot de achterhoede van Europa bij de specifieke uitgaven aan kinderbijslag, ouderschapsverlof en kinderopvang. Daar staat tegenover dat Nederland relatief hoge uitgaven kent voor jeugdzorg en opvoedondersteuning thuis: *home help*.²⁴ Aandacht verdient dat de voor de internationale vergelijking gebruikte gegevens betrekking hebben op het jaar 2006. In de jaren daarna trok de Nederlandse overheid nogal wat extra middelen voor kindregelingen uit. Voor een overzicht verwijzen wij terug naar onderdeel 2.2.1.

2.4 Effecten van kindregelingen – inzichten uit de literatuur

Dit onderdeel bespreekt de effecten van drie regelingen: *family allowances* (onderdeel 2.4.1), kinderopvang (onderdeel 2.4.2) en ouderschapsverlof (onderdeel 2.4.3). Het gaat daarbij om de invloed op achtereenvolgens kinderarmoede en inkomensongelijkheid, arbeidspar-

²³ Er is een selectie van Europese landen gemaakt, daar niet voor alle landen vergelijkbare cijfers voorhanden waren.

²⁴ Bron: Eurostat (2008a). Eurostat definieert *home help* als: goods and services provided at home to children and/or to those who care for them (Eurostat, 2008b).

ticipatie (van vrouwen), ontwikkelingskansen van kinderen, en het aantal kinderen (vruchtbaarheid).

2.4.1 Family allowances: inkomens(on)afhankelijke kinderbijslag en fiscale kortingen

*Kinderarmoede en inkomensongelijkheid*²⁵

Uit een groot aantal onderzoeken blijkt dat *family allowances* de belangrijkste factor zijn bij vermindering van kinderarmoede en verbetering van de economische situatie van kinderen en hun families.²⁶ Daarnaast is met name gericht arbeidsmarktbeleid van belang. Verschillen in beleid zorgen er voor dat de vermindering van armoede onder kinderen varieert van 5 tot 20 procentpunten.²⁷ Oxley *et al.* (2001) concluderen dat *family allowances* essentieel zijn voor het voorkomen van kinderarmoede in Oostenrijk, België, Frankrijk, Nederland en het Verenigd Koninkrijk. In Ierland, Italië, Griekenland, Portugal en Spanje is de kinderbijslag volgens deze auteurs te laag om armoede onder kinderen te voorkomen. Hoewel *family allowances* van bijzonder belang zijn voor de reductie van kinderarmoede voor werkende gezinnen met kinderen in het algemeen en voor alleenstaande ouders en lage-inkomensgroepen in het bijzonder, stellen deze auteurs ook dat inkomensafhankelijke kinderbijslag (zoals het kindgebonden budget in Nederland) negatieve prikkels geeft voor met name laaggeschoolden en personen uit de laagste-inkomensgroepen. Ook Phipps vindt voor vier van de vijf onderzochte landen een duidelijke positieve relatie tussen de omvang van de kinderbijslag en de reductie van kinderarmoede. Zij concludeert dat "... overall, it is clear that taxes and transfers can make an extremely important difference in the financial vulnerability of families with children".²⁸ Voor Denemarken vinden Immervoll *et al.* (2001) vergelijkbare resultaten; het percentage kinderen dat moet leven in armoede zou stijgen van 3,1 naar 7,5 procent, wanneer de *family allowances* zouden worden afgeschaft. Ook voor Frankrijk geldt dat het pakket aan *family allowances* een groot deel van de Franse kinderen beschermt tegen armoede (Jeandidier *et al.*, 2000). Zo laten Jeandidier *et al.* zien dat *family allowances* de armoede onder kinderen verminderen met 7,0 tot 19,4 procent.

Arbeidsparticipatie

In tegenstelling tot kinderopvangtoeslagen kunnen *family allowances* beschouwd worden als universele tegemoetkomingen aan of belastingkortingen voor ouders, die afhankelijk zijn van de aanwezigheid (en soms het aantal en de leeftijd) van kinderen. Wanneer geen sprake is van een zogenaamd *flypaper effect*²⁹ zullen zulke ontvangen overdrachten leiden tot een hoger gezinsinkomen. Dit inkomenseffect kan vervolgens een negatieve prikkel opleve-

25 Deze paragraaf steunt voor een groot deel op Kamerman *et al.* (2003), 15-20.

26 Zie het overzicht van Kamerman *et al.* (2003) en individuele studies van Immervoll *et al.* (2001), Oxley *et al.* (2001), Phipps (1999) en Jeandidier *et al.* (2000).

27 Zie Kamerman *et al.* (2003).

28 Phipps (1999), 87.

29 De term *flypaper effect* komt uit de openbare-financiën literatuur en verwijst naar het verschijnsel dat gelden die vanuit de centrale overheid worden toegekend aan decentrale overheden tot meer bestedingen bij de decentrale overheden leiden dan eenzelfde stijging van de inkomsten van deze decentrale overheden zelf. Zie Jacoby (2002) en Hines en Thaler (1995).

ren voor de arbeidsparticipatie van vrouwen. Empirisch onderzoek naar de aanwezigheid van het *flypaper effect* is schaars. Jacoby (2002) heeft aangetoond dat binnen huishoudens met kinderen sprake kan zijn van een *flypaper effect*. Dit geldt zowel voor de hogere- als de lagere-inkomensklassen. Kooreman (2000) heeft voor Nederland een vergelijkbaar onderzoek uitgevoerd en komt tot dezelfde conclusie: Nederlandse ouders gebruiken de ontvangen kinderbijslag met name voor de verzorging van kinderen en voor de aanschaf van kinderkleding in het bijzonder. De verklaring die hij hiervoor geeft richt zich op *labeling* van de toeslag (*kinderbijslag*). Wanneer ouders *family allowances* voor hun kinderen gebruiken en deze overdrachten dus buiten het 'normale' gezinsinkomen blijven, hoeven zij niet direct een negatief effect te hebben op het arbeidsaanbod van de moeders. In een analyse van de effecten van de *family allowances* op het arbeidsaanbod van vrouwen met kinderen in het Verenigd Koninkrijk heeft Léon (2003) getracht het *flypaper effect* inzichtelijk te maken en direct in verband te brengen met het arbeidsaanbod van vrouwen. Deze auteur vindt echter geen bewijs voor het *flypaper effect*; het effect van *family allowances* op het arbeidsaanbod van vrouwen blijkt negatief te zijn, hoewel zeer beperkt en niet significant. Dex en Walters (1992) komen eveneens tot een beperkt negatief verband, maar wel significant.

Ten aanzien van fiscale kortingen suggereert de theorie van het huishoudensproductiemodel dat fiscale kortingen die gekoppeld worden aan arbeidsparticipatie zouden kunnen leiden tot een hogere arbeidsparticipatie, afhankelijk van de inkomens- en substitutie-effecten van de korting voor de verschillende personen in het huishouden: hogere participatie, omdat meer werken loont; lagere participatie, omdat met minder participatie hetzelfde inkomen verdiend kan worden. Simulaties van het Centraal Planbureau voor Nederland laten zien dat verhoging van de aanvullende combinatiekorting zal leiden tot een beperkte verhoging van de arbeidsparticipatie van vrouwen.³⁰ Eissa en Hoynes (2004) komen voor het Verenigd Koninkrijk evenwel tot negatieve participatie-effecten. Zij laten zien dat uitbreidingen van de Earned Income Tax Credit (EITC) in de periode 1984–1996 de arbeidsparticipatie van (gehuwde) mannen in lichte mate deden stijgen, terwijl de arbeidsparticipatie van (gehuwde) vrouwen met 1 procentpunt daalde. Bij vrouwen domineert klaarblijkelijk het inkomenseffect het substitutie-effect. Ook voor de Verenigde Staten wordt dit resultaat in verschillende studies gevonden. Hotz en Scholz (2003) presenteren een overzicht van studies naar de arbeidsmarkteffecten van EITCs in de Verenigde Staten en concluderen dat EITCs in het algemeen de arbeidsparticipatie van alleenstaande ouders substantieel verhogen, die van de minstverdienende partners in beperkte mate verlagen en ook een beperkt negatieve invloed hebben op het aantal uren dat wordt geparticipeerd. Het positieve effect op de participatie in personen is echter belangrijker dan het negatieve effect op de participatie in uren. Uit het onderzoek van Dex en Walters (1992) valt af te leiden dat naarmate de kindertoeslag hoger is, de participatiekans van vrouwen met kinderen daalt, en dat naarmate het gezinsinkomen en het opleidingsniveau van de vrouw hoger zijn, de invloed van de kinderbijslag op de participatie daalt. Dit impliceert dat het kindgebonden budget, dat afneemt naarmate het inkomen stijgt, meer nog dan de inkomensonafhankelijke bijslag, de participatie van vrouwen in de laagste-inkomensklassen ontmoedigt. Deze vrouwen ontvangen immers meer toeslag en hun participatiebeslissing is relatief gevoelig voor overdrachten van de overheid.

30 Centraal Planbureau (2007).

Ontwikkeling kinderen

Verscheidene studies hebben laten zien dat de toekenning van *family allowances* en de ontwikkeling van kinderen in de brede zin van het woord (schoolprestaties, gezondheid, gedrag) positief gecorreleerd zijn.³¹ Het risico op schooluitval of 'zitten blijven' is voor kinderen die leven in armoede tweemaal zo groot als voor kinderen die niet in armoede leven. Het risico op het ontwikkelen van een leerhandicap is bijna anderhalf keer zo groot voor kinderen die leven in armoede. Wanneer de toekenning van *family allowances* bijdraagt aan vermindering van armoede onder kinderen, dan valt hieruit op te maken dat, *ceteris paribus*, ook de ontwikkeling van kinderen positief beïnvloed wordt. Zoals in de vorige paragraaf is aangegeven, is sprake van enig empirisch bewijs voor het aanwezig zijn van een *flypaper effect* binnen huishoudens, waardoor aannemelijk gemaakt is dat *family allowances* in zekere mate aangewend worden voor de kinderen.³²

Vruchtbaarheid

De huishoudensproductietheorie voorspelt dat *family allowances* de vruchtbaarheid verhogen.³³ Immers, de vraag naar kinderen wordt gezien als een functie van individuele preferenties en de kosten van kinderen – gegeven een bepaalde budgetbeperking. Hieruit volgt dat beleid dat de kosten van kinderen verlaagt de vraag naar kinderen positief zal beïnvloeden. Empirische studies lijken een zwak, maar positief verband tussen de hoogte van de kinderbijslag en vruchtbaarheid te vinden.³⁴ Dit zwakke positieve verband impliceert volgens Zhang *et al.* (1994) hoge kosten voor een overheid die probeert de bevolkingsgroei te stimuleren via *family allowances*. Deze auteurs schatten de elasticiteit dan ook op 0,05³⁵. Ook Gauthier en Hatzius (1997) hebben deze elasticiteit geschat voor verschillende OECD-landen en voor de langere termijn. Zij rapporteren een iets hoger cijfer: 0,16. Whittington (1992) komt met behulp van paneldata-analyse voor de Verenigde Staten tot nog wat hogere schattingen: 0,23 tot 1,31, afhankelijk van de specificatie. McNown en Ridao-Cano (2004) komen voor Canada op basis van tijdreeksdata tot een elasticiteit van 0,7.

2.4.2 Kinderopvang

Kinderarmoede en inkomensongelijkheid

Volgens onderzoek van Bradbury en Jantii (1999, 2001) en Bradbury *et al.* (2001) is de aanwezigheid van voldoende inkomsten en de aanwezigheid van ouders/verzorgers die inkomsten kunnen genereren van cruciaal belang bij het voorkomen van armoede onder kinderen. Arbeidsparticipatie van ouders/verzorgers draagt dan ook in significante mate bij aan ver-

31 Zie bijvoorbeeld Brooks-Gunn en Duncan (1997), Duncan *et al.* (1998), Mayer (1997) en Milligan en Stabile (2008).

32 Zie Jacoby (2002) en Kooreman (2000).

33 Zie Becker (1991).

34 Zie Zhang *et al.* (1994), Gauthier en Hatzius (1997), McNown en Ridao-Cano (2004) en voor een overzicht: Dunn (2003).

35 Elasticiteit berekend als percentage verandering in vruchtbaarheid gedeeld door percentage verandering in *family allowances*.

minderung van armoede onder kinderen. Dit geldt met name voor alleenstaande moeders en vrouwen van wie de partner relatief weinig verdient. Voor zover via tegemoetkomingen in de kosten voor kinderopvang de arbeidsparticipatie wordt bevorderd, draagt dit bij aan de reductie van armoede onder kinderen.

*Arbeidsparticipatie*³⁶

Naarmate kinderopvang duurder is, loopt het arbeidsaanbod van vrouwen terug.³⁷ Op basis van een overzicht van de empirische literatuur laten Jongen en Van Vuuren (2004) zien dat de arbeidsurenelasticiteit van vrouwen tussen de 0 en -0,32 ligt. Voor de arbeidselasticiteit in personen vinden zij internationaal geschatte waarden van 0 tot -0,74. De effectiviteit van subsidies voor kinderopvang wordt in het algemeen verminderd door twee vormen van substitutie: (1) van informele naar formele kinderopvang en (2) van particuliere naar gesubsidieerde opvang. Voor Nederland kan daaraan toegevoegd worden: (1) geen verplichte koppeling tussen arbeidsparticipatie en het gebruik van kinderopvang en (2) het geringe aandeel van kinderopvangkosten in het inkomen van huishoudens. Bosch *et al.* (2007) schatten voor Nederland dat hogere overheidssubsidie in de huidige situatie slechts een beperkt extra arbeidsaanbod oplevert. Eén van de oorzaken is de relatief kleine eigen bijdrage van ouders. Zij betalen in 2007 gemiddeld ongeveer 19 procent van de kosten. Ook het substitueren van informele door formele opvang neemt toe. De auteurs laten zien dat een halvering van de ouderbijdrage – waarbij de kosten van 280 mln euro worden gefinancierd door hogere tarieven van de loon- en inkomstenbelasting – per saldo geen effect heeft op de werkgelegenheid in personen en in uren.³⁸ Zij concluderen: “Kinderopvangsubsidies hebben in het verleden de participatie bevorderd, maar een verdere intensivering ligt vanuit het participatieperspectief niet voor de hand”. Dit laat onverlet dat een meer gerichte vormgeving van de kinderopvang-toeslag additionele participatieprikkels kan geven. Zo blijkt uit het overzicht van empirische studies van Ooms *et al.* (2003) dat in huishoudens met lagere inkomens de participatiebeslissing van de vrouw een grotere elasticiteit kent. In lijn hiermee concludeert Jaumotte (2003) dat kinderopvangsubsidies voornamelijk gericht moeten worden op laaggeschoolde vrouwen, omdat zij de grootste distorsies kennen in de arbeidsaanbodbeslissing. Deze inzichten zouden betekenen dat goedkope kinderopvang voor huishoudens in de lagere-inkomensgroepen het meeste effect heeft op de participatiebeslissing.

Ontwikkeling kinderen

Uitgezonderd Van Ijzendoorn *et al.* (2005) lijkt in Nederland nauwelijks onderzoek te zijn gedaan naar de relatie tussen kinderopvang en de ontwikkeling van kinderen. In de Verenigde Staten daarentegen is reeds decennia geleden een panelonderzoek gestart om deze

36 Deze paragraaf leunt op Nijboer en Versantvoort (2008).

37 Zie Gelbach (2002) en verder bijvoorbeeld Anderson en Levine (2000) voor de Verenigde Staten, Gustafsson en Stafford (1992) voor Zweden en Del Boca (2002) voor Italië.

38 Het Centraal Planbureau (2007, 6) trekt een vergelijkbare conclusie met betrekking tot volledig collectief gefinancierde kinderopvang: “De participatie van partners in personen daalt zelfs. In het model heeft gratis kinderopvang vrijwel geen effect op de beslissing om al dan niet te participeren ten opzichte van het basispad.”

relatie te kunnen duiden, de *National Day Care Study*.³⁹ Op basis van deze Amerikaanse studie stelt Tavecchio (2002) onder andere dat kleinere klassen en een hoger opleidingsniveau van de leidster een positief effect hebben op het ontwikkelingsniveau van het kind. Ook specialisatie bij de leidsters in opvang van jonge kinderen leidt tot een positief effect op de ontwikkeling van kinderen die deelnemen aan kinderopvang. Datta Gupta en Simonsen (2007) laten voor Denemarken zien dat opvang in kinderdagverblijven niet hoeft te betekenen dat de niet-cognitieve ontwikkeling negatief wordt beïnvloed, mits deze opvang van zeer hoge kwaliteit is. Loeb *et al.* (2007) en Baker *et al.* (2008) rapporteren voor de Verenigde Staten daarentegen dat deelname aan kinderopvang schadelijk is voor de ontwikkeling van niet-cognitieve, sociale vaardigheden en de gezondheid van kinderen. De negatieve effecten op niet-cognitieve vaardigheden treden met name op bij kinderen jonger dan drie jaar.⁴⁰

Voor Nederland laat het onderzoek van Van IJzendoorn *et al.* (2005) zien dat de kwaliteit van de kinderopvang weliswaar voldoet aan de meest basale criteria, maar tekortschiet als de individuele ontwikkelingsmogelijkheden van kinderen in ogenschouw worden genomen. Op een schaal van 1 tot 7 scoren Nederlandse kinderdagverblijven gemiddeld slechts iets hoger dan een 3. Geen enkele groep kinderdagverblijven valt wat de totaalscore betreft in de categorie goed, 64 procent van de geobserveerde groepen valt in de categorie middelmatig en 36 procent in de categorie onvoldoende. In meer dan een derde van de kinderdagverblijven wordt opvang geboden die niet voldoet aan internationale maatstaven.⁴¹

Vruchtbaarheid

Zowel economische als sociologische theorieën veronderstellen dat de toegankelijkheid – welke vergroot wordt door de toekenning van kinderopvangtoeslagen – en beschikbaarheid van kinderopvang de vruchtbaarheid positief beïnvloedt. Daarbij gaan sociologen er in het algemeen van uit dat voorzieningen rondom kinderopvang het rolconflict tussen moederschap en werknemerschap bij vrouwen verminderen en het mogelijk maken beide rollen te verwezenlijken. Economen zien in voorzieningen voor kwalitatief hoogwaardige kinderopvang mogelijkheden om de tijd die met name vrouwen kwijt zijn aan de loopbaanonderbreking na de geboorte van een kind te beperken. De met de loopbaanonderbreking gepaard gaande *opportunity* kosten – via verminderde verdiensten en een geringere opbouw van *human capital* – dalen. Door de reductie van deze *opportunity* kosten zullen vrouwen eerder en vaker geneigd zijn een kind te krijgen, zo is de veronderstelling.

Rindfuss *et al.* (2007) hebben voor Noorwegen laten zien dat in lijn met de genoemde hypothesen vrouwen in meer verstedelijkte gebieden met meer voorzieningen voor kinderopvang inderdaad eerder en vaker kinderen krijgen dan vrouwen in rurale gebieden met weinig voorzieningen voor kinderopvang. Hank en Kreyenfeld (2003) vinden daarentegen voor

39 Zie ook Jongen (2008).

40 Verder tonen de analyses van Loeb *et al.* (2007) en Baker *et al.* (2008) – in lijn met eerder onderzoek van Vandell en Ramanan (1992) en Cherry en Eaton (1977) – aan dat intensieve kinderopvang (>30 uur per week) een positief effect heeft op de cognitieve ontwikkeling van kinderen uit de lagere sociale klassen. Voor kinderen uit de hogere sociale klassen lijkt de cognitieve ontwikkeling niet gebaat bij intensieve kinderopvang, hoewel enige vorm van voorschoolse educatie (<15 uur per week) wel een positieve bijdrage levert aan lees- en rekenvaardigheden.

41 Zoals vastgelegd in ITERS-R (voor kinderen tot 2,5 jaar) en ECERS-R (voor kinderen van 2,5 tot 5 jaar).

Duitsland geen statistisch verband tussen formele kinderopvang en vruchtbaarheid. De beschikbaarheid van informele kinderopvang lijkt de kans op het krijgen van een (eerste) kind evenwel positief te beïnvloeden. Furtado en Hock (2008) hebben voor de Verenigde Staten de relatie tussen de toegankelijkheid van formele kinderopvang en vruchtbaarheid onderzocht en concluderen in lijn met Rindfuss *et al.* (2007) dat de aanwezigheid van betaalbare kinderopvang de vruchtbaarheid positief beïnvloedt.

2.4.3 Ouderschapsverlof

Kinderarmoede en inkomensongelijkheid

Zoals in de vorige paragraaf reeds is aangegeven, laat onderzoek van Bradbury en Jantii (2001) en Bradbury *et al.* (2001) zien dat de aanwezigheid en het niveau van inkomsten in het huishouden en de aanwezigheid van ouders/verzorgers die inkomen kunnen genereren cruciaal is ter voorkoming van armoede onder kinderen. Deze inkomsten kunnen met name gegenereerd worden via arbeidsparticipatie van de ouders/verzorgers. Ook ouderschapsverlof, voor zover het de arbeidsparticipatie bevordert, draagt bij aan vermindering van armoede onder kinderen.

Arbeidsparticipatie

De afgelopen jaren hebben verschillende onderzoekers zich gebogen over de analyse van participatie-effecten van beleid dat is gericht op het faciliteren van loopbaanonderbrekingen wegens zorgverplichtingen. Sommige onderzoekers kozen daarbij voor een micro-invalshoek,⁴² anderen juist voor een macrobenadering.⁴³ De door onderzoekers gerapporteerde resultaten zijn niet geheel eenduidig en lijken sterk afhankelijk van het type welvaartsstaat en daarmee samenhangend het type beleid dat wordt gevoerd. Voor de liberale welvaartsstaten zijn de effecten in het algemeen gesproken naar verwachting negatief, voor de sociaal-democratische positief. De verklaring ligt met name in de terugkeergarantie en de (gedeeltelijke) loondoorbetaling die in de sociaal-democratische welvaartsstaten algemeen aanwezig is en in de liberale niet.⁴⁴ Deze bevinding kan worden verklaard, doordat bij baan-garanties de band met de werkgever behouden blijft en in het algemeen sprake is van een geringere teruggang in baanspecifieke kennis en vaardigheden dan wanneer bij terugkeer een ander type baan en werkgever gekozen zou (moeten) worden.⁴⁵ Analyses van Pylkkänen en Smith (2004) voor Denemarken en Zweden tonen echter aan dat naarmate de *compensation rate* hoger is, de loopbaanonderbreking langer duurt. Rösen en Sundström (1996) hebben voor Zweden en Noorwegen berekend dat de terugkeerkans van vrouwen die gebruik maken van betaald ouderschapsverlof twee tot drie maal zo laag is als die van vrouwen die daar geen gebruik van maken. Subsidiëring van ouderschapsverlof lijkt dus een ambivalent effect te hebben; enerzijds verhoogt zij de terugkeerkans, anderzijds vertraagt zij de eventuele terug-

42 Zie bijvoorbeeld Datta Gupta en Smith (2002), Light en Ureta (1995), Román en Schippers (2005, 2006) en Waldfogel (1998).

43 Zie bijvoorbeeld Mandel en Semyonov (2006) en Lalive en Zweimüller (2005).

44 Zie voor een literatuuroverzicht Versantvoort (2008).

45 Zie Waldfogel (1998).

keer naarmate de subsidiëring ruimhartiger is. Of ook de duur van het verlof positief samenhangt met de terugkeer kans, is de vraag. Sommige auteurs brengen verschillen in terugkeer kans tussen Zweedse en Noorse vrouwen die recent een kind kregen in verband met de duur van het genoten ouderschapsverlof. Zweedse vrouwen hebben recht op een langer verlof en hebben een hogere kans op terugkeer naar de arbeidsmarkt dan Noorse vrouwen.⁴⁶ Andere onderzoekers concluderen op basis van analyses voor Duitsland dat verlenging van de duur van ouderschapsverlof van zes naar tien maanden substantieel negatieve effecten op de participatie meebrengt.⁴⁷ De terugkeer kans van in voltijd werkende vrouwen daalt dan met ruim 50 procent. Deze daling is nog groter bij een uitbreiding naar achttien maanden ouderschapsverlof met baangarantie. Voor vrouwen die in deeltijd werken is de terugkeer kans hoger, maar ook dan neemt deze af bij verlenging van het ouderschapsverlof met baangarantie.⁴⁸ Ook Román (2006) vindt dat de duur van het ouderschapsverlof negatief samenhangt met de participatie van vrouwen, met name bij opname van voltijdverlof.⁴⁹ Ruhm en Jaumotte komen op basis van macrogegevens tot bevindingen die in lijn zijn met de resultaten van Rönson en Sundström.⁵⁰ Volgens Ruhm leidt wettelijk geregeld ouderschapsverlof tot een hogere participatie van vrouwen en neemt de terugkeer kans toe met de lengte van het ouderschapsverlof. Jaumotte komt eveneens tot de bevinding dat opname van ouderschapsverlof de kans op terugkeer naar de arbeidsmarkt positief beïnvloedt, maar vindt daarnaast dat deze kans duidelijk afneemt naarmate het verlof langer duurt dan twintig weken voltijds.

Behalve de duur en de mate van subsidiëring van het ouderschapsverlof beïnvloedt ook de mate waarin vaders een (al dan niet uitwisselbaar) recht op ouderschapsverlof hebben de terugkeer kans van vrouwen met kinderen op de arbeidsmarkt. Uit de analyses van Pylkkänen en Smith volgt dat toekenning van een niet overdraagbaar recht op betaald ouderschapsverlof van zestien weken aan Zweedse vaders, een verlaging van de verlofduur met vier weken voor Zweedse moeders bewerkstelligt.⁵¹ Ook Rönson en Sundström komen tot een dergelijke stelling.⁵² Zij verklaren de hogere terugkeer kans van Zweedse vrouwen (in vergelijking met Deense vrouwen) na ouderschapsverlof voor een deel uit de toekenning van een slechts gedeeltelijk uitwisselbaar ouderschapsverlof aan moeders én vaders in Zweden.

Ontwikkeling kinderen

Hoewel ons geen empirisch onderzoek bekend is dat de relatie tussen het opnemen van verlof door de ouders en de cognitieve ontwikkeling van de kinderen beschouwt, is de afgelopen jaren wel enig onderzoek verricht naar de relatie tussen arbeidsparticipatie van ouders en ontwikkeling van kinderen en naar de relatie tussen opname van verlof en tijd besteed aan zorg voor kinderen – welke beschouwd kan worden als pijler onder de ontwikke-

46 Rönson en Sundström (1996), 284.

47 Onderzoek van Ondrich *et al.* (2003, 97-103) toont een ander verband. Zij hebben daartoe groepen vergeleken die zes maanden en die tien maanden ouderschapsverlof hebben opgenomen.

48 Ondrich *et al.* (2003), 99.

49 Román (2006), 162-163. Bij opname van ouderschapsverlof in deeltijd zijn de effecten van de duur van het verlof ook negatief, maar niet significant.

50 Ruhm (1998), 311-315, en Jaumotte (2003).

51 Pylkkänen en Smith (2004), 23.

52 Rönson en Sundström (1996), 283.

ling van kinderen. Wanneer het opnemen van ouderschapsverlof beschouwd wordt als tijdelijke en/of gedeeltelijke non-participatie bieden inzichten uit die onderzoeken mogelijk aanknopingspunten om de te verwachten effecten van het opnemen van ouderschapsverlof op de ontwikkeling van kinderen te duiden. Verschillende internationale onderzoeken laten zien dat het verband tussen arbeidstijd en zorgtijd in beperkte mate negatief is. Ook voor Nederland wordt een dergelijk verband gevonden. Recente analyses van Versantvoort (2009) laten zien dat de tijd die mannen en vrouwen met jonge kinderen besteden aan zorg voor hun kinderen daalt met hun arbeidstijd, hoewel beperkt; in het algemeen leidt een daling van 100 minuten arbeidstijd per dag tot een toename in zorgtijd van 17 minuten voor vrouwen en 4 minuten voor mannen met jonge kinderen.

De empirische resultaten die volgen uit studies waarin gefocused wordt op de relatie tussen de arbeidsparticipatie van ouders en de ontwikkeling van hun kinderen blijken niet geheel eenduidig, maar tenderen naar een negatief verband, met name wat betreft de arbeidsparticipatie van vrouwen⁵³. Worden positieve verbanden gevonden tussen arbeidsparticipatie van de moeder en testcores van de kinderen,⁵⁴ dan betreft het veelal personen uit de laagste-inkomensklassen. Bij mannen leidt opname van ouderschapsverlof niet zonder meer tot een toename van de zorgtijd, terwijl dit voor vrouwen in het algemeen wel het geval is.⁵⁵ Inkomen, opleiding en de emancipatoire ideeën van de vader bleken meer van invloed op die zorgtijd.

Bovenstaande inzichten schetsen een beeld dat in het algemeen neigt naar een positief verband tussen non-participatie van met name de moeder en de cognitieve ontwikkeling van de kinderen. Het opnemen van ouderschapsverlof – wat tijdelijke en voor sommigen gedeeltelijke non-participatie impliceert – lijkt daarom in elk geval tijdens de opname van het verlof op een positieve manier bij te dragen aan de cognitieve ontwikkeling van jonge kinderen. Wanneer dit verlof behoud van arbeidsparticipatie op de langere termijn impliceert, is het de vraag in hoeverre dit effect stand houdt. Een duidelijke uitzondering op dit algemene beeld wordt gevormd door personen uit de *laagste-inkomensgroepen*. Voor hen wordt in het algemeen een positieve relatie tussen arbeidsparticipatie van ouders en de ontwikkeling van kinderen gezien. Verklaringen hiervoor liggen met name in de meerwaarde die kinderdagverblijven bieden als het gaat om educatieve vorming van kinderen uit de laagste-inkomensgroepen en de positieve invloed van extra inkomen dat samengaat met de arbeidsparticipatie van de ouders (Esping-Andersen, 2008).

Vruchtbaarheid

Aan de relatie tussen ouderschapsverlof en vruchtbaarheid is de afgelopen decenia een (klein) aantal internationale onderzoeken gewijd.⁵⁶ Daaruit blijkt dat (de mogelijkheid van) het opnemen van ouderschapsverlof de vruchtbaarheid bevordert. Zo heeft Hoem (1993) voor Zweden het effect van de *speed premium* geanalyseerd die gold aan het eind van de jaren

53 Zie voor een uitgebreid overzicht Pailhé en Solaz (2008) en individuele studies van Hill *et al.* (2005), Greenstein (1995), Belsky en Eggebeen (1991), Stafford (1987), Muller (1995) en Harvey (1999).

54 Zoals gevonden door Vandell en Ramanan (1992) en Cherry en Eaton (1977).

55 Zie Seward *et al.* (2006) voor de Verenigde Staten en Vandeweyer en Glorieux (2008) voor België.

56 Zie Lalive en Zweimüller (2005) voor een overzicht.

zeventig en het begin van de jaren tachtig. Deze premie bestond hieruit dat de uitkering doorliep, wanneer kinderen binnen een bepaalde periode na elkaar werden geboren. Volgens Hoem leidde deze maatregel tot een substantiële stijging in het aantal geboorten. Büttner en Lutz (1990) hebben voor het voormalige Oost-Duitsland de effecten onderzocht van een verhoging van het recht op betaald ouderschapsverlof van achttien naar 26 weken voor moeders met één kind en naar 52 weken voor moeders met twee of meer kinderen. Deze wijziging leidde tot een substantiële toename van het vruchtbaarheidscijfer in de daarop volgende jaren. Lalive en Zweimüller (2005) hebben voor Oostenrijk de effecten geanalyseerd van een beleidswijziging in de jaren negentig, waarbij de maximale duur van ouderschapsverlof met één jaar werd opgerekt, terwijl verlof voor verschillende kinderen kon worden gekoppeld. Hun analyses toonden een duidelijke prikkel aan om verlof uit te breiden door het krijgen van meer kinderen binnen een bepaalde periode.⁵⁷

2.5 Synthese

In deze paragraaf brengen wij de belangrijkste bevindingen ten aanzien van de effecten van kindinvesteringen op de doelstellingen achter kindregelingen samen. In hoeverre helpen bestaande kindregelingen de doelstellingen van beleidsmakers te realiseren? Die vraag staat in dit onderdeel centraal

Terugdringen kinderarmoede en inkomensongelijkheid

Zowel de toekenning van *family allowances* als gericht arbeidsmarktbeleid kan het aantal kinderen dat in armoede leeft omlaag brengen. Door toekenning van kinderbijslag en fiscale (kinder)kortingen kan deze reductie oplopen van enkele procentpunten, zoals in Denemarken, tot meer dan 15 procentpunten, zoals in Frankrijk. De mogelijkheid de armoede terug te dringen is vanzelfsprekend afhankelijk van de hoogte van de *allowances*, maar ook van de mate waarin sprake is van *flypaper* effecten. Empirisch onderzoek op dit punt laat zien dat bij kindregelingen verwacht mag worden dat binnen huishoudens sprake is van een dergelijk effect, wat impliceert dat *family allowances* in enige mate apart worden gehouden voor bestedingen aan kinderen. Toekenning van *family allowances* dient te worden geflankeerd door gericht arbeidsmarktbeleid, wil kinderarmoede effectief bestreden worden.

Bevordering arbeidsparticipatie vrouwen

Het theoretisch te verwachten participatie-ontmoedigende effect van kinderbijslag is in beperkte mate aangetoond in de besproken empirische studies. Werkgerelateerde fiscale kortingen laten positieve participatie-effecten zien in simulaties van het Centraal Planbureau, maar de steun vanuit de empirie is zwak. Zo blijken verhogingen van de arbeidskorting (EITC) in het Verenigd Koninkrijk in de afgelopen jaren te hebben geresulteerd in een lagere arbeidsparticipatie van vrouwen.⁵⁸

57 De kans om opnieuw een kind te krijgen in de drie jaren die volgen op het ouderschapsverlof bleek met 15 procent of 4,9 procentpunt toegenomen te zijn.

58 Hier werd het participatie-effect dat volgt uit de inkomensverbetering door de EITC gedomineerd door het inkomenseffect (extra inkomen door EITC wordt besteed aan het opnemen van extra vrije tijd en het inleveren van arbeidstijd).

Ouderschapsverlof kan de arbeidsparticipatie bevorderen wanneer sprake is van een terugkeergarantie, van loondoorbetaling tijdens het verlof, van een langere duur van het verlof en wanneer verlof niet overdraagbaar is tussen partners. Naarmate de loondoorbetaling hoger is, duurt het ouderschapsverlof evenwel langer. Subsidiëring van ouderschapsverlof heeft daarom een tweeledig effect: enerzijds verhoogt zij de terugkeer kans, anderzijds vertraagt zij een eventuele terugkeer naar de arbeidsmarkt wanneer het doorbetaalde loon hoger is. Verder tonen de besproken studies in – hoewel krappe – meerderheid aan dat een verlofduur van langer dan twintig weken negatief uitpakt voor de kans dat vrouwen terugkeren op de arbeidsmarkt. Deze studies laten ten slotte zien dat beperking van uitwisselbaarheid in ouderschapsverlofrechten tussen partners de terugkeer kans van vrouwen verhoogt. Deze inzichten resulteren in de bevinding dat de participatie van vrouwen in Nederland gebaat is bij een voorziening die loondoorbetaling bij opname van ouderschapsverlof garandeert. Sinds januari 2009 heeft elke werknemer die gebruikt maakt van ouderschapsverlof recht op de ouderschapsverlofkorting. Zij biedt weliswaar enige financiële ondersteuning, maar blijft nog ver achter bij de doorbetalingsregelingen zoals die gebruikelijk zijn in de Scandinavische landen en die daar significant bijdragen aan de terugkeer van vrouwen op de arbeidsmarkt na de geboorte van een kind. Van beperking van de overdraagbaarheid van ouderschapsverlofrechten is al sprake in Nederland. De duur van het verlof is in Nederland gemaximeerd op 26 weken. Dit is iets boven de genoemde grens van twintig weken, maar niet zodanig dat gesproken kan worden over substantieel nadelige effecten voor de participatie.

Ten aanzien van de participatie-effecten van beleid gericht op kinderopvang kan gesteld worden dat sprake is van een negatieve elasticiteit van het arbeidsaanbod van vrouwen ten aanzien van de kosten voor kinderopvang. Hoewel Nederland in 2006 duidelijk achterbleef bij investeringen in kinderopvang, valt te betwijfelen of verdere uitgaven aan voorzieningen die het gebruik van formele kinderopvang stimuleren bijdragen aan verdere groei van de arbeidsparticipatie van vrouwen.

Uit onderzoek van Bosch *et al.* (2007) valt immers op te maken dat verhoging van de overheidssubsidie op kinderopvang ten opzichte van de huidige situatie slechts weinig extra arbeidsaanbod oplevert. In het verleden hebben kinderopvangsubsidies de participatie wel degelijk bevorderd, maar verdere intensivering ligt vanuit het participatieperspectief niet voor de hand.

Vorming en ontwikkeling kinderen

Bezien we de ontwikkeling van kinderen, dan kan gesteld worden dat deze positief beïnvloed wordt door de toekenning van *family allowances* voor zover die armoede voorkomen. Of ook het gebruik van kinderopvang, welke bevorderd wordt door de toekenning van kinderopvangtoeslagen, positief bijdraagt aan de vorming en ontwikkeling van kinderen is niet eenduidig aan te geven. Dit is op de eerste plaats afhankelijk van de kwaliteit van de geboden kinderopvang en het aantal uren dat gebruik gemaakt wordt van kinderopvang. Daarnaast blijken de effecten verschillend voor kinderen uit uiteenlopende sociale klassen. Globaal gesproken heeft een intensief gebruik van kinderopvang een positief effect op de cognitieve ontwikkeling van kinderen in de lagere sociale klassen. Aangezien de kwaliteit van Nederlandse kinderdagverblijven naar internationale maatstaven te classificeren is als

“middelmatig tot onvoldoende”, lijkt het in zijn algemeenheid niet nastrevenswaardig om vanuit de doelstelling te komen tot een bevordering van de ontwikkeling van kinderen, de kinderopvangtoeslagen generiek te verhogen. Dit laat onverlet dat maatregelen gericht op stimulering van het gebruik van kinderopvang door kinderen uit lagere sociale klassen onder voorwaarden tot positieve resultaten zouden kunnen leiden.

Of stimulering van het gebruik van ouderschapsverlof bijdraagt aan bevordering van de ontwikkeling van kinderen is eveneens de vraag. De inzichten uit voorgaande paragrafen tonen een beeld dat in het algemeen neigt naar een positief verband tussen non-participatie van met name de moeder en cognitieve ontwikkeling van de kinderen. Het opnemen van ouderschapsverlof, welke een tijdelijke en voor sommigen gedeeltelijke non-participatie impliceert, lijkt daarom in elk geval op de korte termijn positief bij te dragen aan de cognitieve ontwikkeling van jonge kinderen. Wanneer dit verlof behoud van arbeidsparticipatie op de langere termijn impliceert, is het echter de vraag in hoeverre dit verlof de ontwikkeling van de kinderen ondersteunt. Een uitzondering op dit algemene beeld geldt opnieuw voor de laagste-inkomensgroepen. Hier wordt in het algemeen een positieve relatie tussen arbeidsparticipatie van ouders en ontwikkeling van kinderen gevonden. Verklaringen hiervoor liggen in de meerwaarde die kinderdagverblijven bieden bij educatieve vorming van kinderen uit de laagste sociale klassen, en de positieve invloed van een hoger gezinsinkomen door de arbeidsparticipatie van beide ouders. Ouderschapsverlof zou voor deze klassen evenwel bij kunnen dragen aan een positieve ontwikkeling van de kinderen, mits het gaat om betaald ouderschapsverlof en het bijdraagt aan behoud van participatie op de langere termijn.

Vruchtbaarheid

Empirisch onderzoek leert dat *family allowances* een (beperkt) positief effect hebben op vruchtbaarheid. Een meerderheid van de studies toont een elasticiteit rond of beneden de 0,7. Ook de aanwezigheid van betaalbare kinderopvang zou de vruchtbaarheid positief kunnen beïnvloeden. Dit geldt eveneens voor de mogelijkheid (gekoppelde perioden van) ouderschapsverlof op te nemen.

2.6 Discussie en conclusies

De uitgaven voor primaire kindregelingen belopen in Nederland ruim 9 mld euro. Hoewel de uitgaven voor de kinderbijslag stabiel zijn, is het totale bedrag dat met dit type regelingen is gemoeid in de afgelopen jaren flink opgelopen. Dat komt door de sterke groei van de uitgaven voor de kinderopvangtoeslag en de nieuwe inkomensafhankelijke combinatiekorting. In de begrotingsstukken ontbreekt een samenhangende beschouwing over de totale sociale uitgaven voor kinderen. Ook lijkt het kabinet alternatieve vormen van financiële ondersteuning van kinderen niet systematisch onderling af te wegen. Een belangrijke oorzaak van deze gebrekkige coördinatie lijkt de bestaande departementale versnippering te zijn. In deze bijdrage zijn de effecten van verschillende kindregelingen aan de hand van de beschikbare literatuur in kaart gebracht. Deze effecten zijn van belang, gegeven de doelstellingen die beleidsmakers voor ogen hebben en om te komen tot een weloverwogen afweging van uitgaven.

Geen van de door ons besproken vormen van financiële ondersteuning lijkt bij te dragen aan realisatie van alle traditionele en nieuwe doelstellingen van kindregelingen. Zo dragen kinderbijslag en fiscale (werkgerelateerde) kinderkortingen positief bij aan vermindering van kinderarmoede, de ontwikkeling en vorming van kinderen en de vruchtbaarheid. Empirisch onderzoek duidt op een licht negatief effect van kinderbijslag op de arbeidsparticipatie van vrouwen. Het in 2009 ingevoerde inkomensafhankelijke kindgebonden budget ontmoedigt de arbeidsparticipatie waarschijnlijk nog sterker. Internationaal empirisch onderzoek geeft evenmin een positief beeld voor wat betreft de participatie-effecten van fiscale kortingen die gekoppeld zijn aan arbeidsparticipatie.

Geheel of gedeeltelijk betaald ouderschapsverlof lijkt daarentegen bij te dragen aan verhoging van de arbeidsparticipatie van vrouwen, mits de verlofduur de twintig weken niet substantieel overschrijdt. Doordat het de arbeidsparticipatie stimuleert kan zo'n beleid ook bijdragen aan de reductie van armoede onder kinderen. De ontwikkeling en vorming van kinderen lijkt op de *korte* termijn wel, maar op de *langere* termijn niet positief te worden beïnvloed door ouderschapsverlof. Gezien de kwaliteit van de kinderopvang in Nederland en de internationaal gevonden relaties tussen kinderopvang en ontwikkeling van kinderen, kan voor Nederlandse jonge kinderen niet in het algemeen gesteld worden dat zij meer gebaat zijn bij verzorging in kinderdagverblijven dan thuis door (één van) hun ouders. Daarom kan ook niet in het algemeen gesteld worden dat beleid gericht op bevordering van gebruik van kinderopvang, bijvoorbeeld door toekenning van kinderopvangtoeslagen, de ontwikkeling en vorming van jonge kinderen bevordert. Wil een dergelijk beleid daar toch een bijdrage aan leveren, dan dient dit op de eerste plaats aandacht te hebben voor de kwaliteit van kinderopvang. Dat de participatie van vrouwen gevoelig is voor de prijs van kinderopvang wordt aangetoond in verschillende internationale (overzichts)studies. Het is echter de vraag of een verdere intensivering van het kinderopvangtoeslagbeleid in Nederland nog leidt tot verhoging van de participatiegraad van vrouwen.

De analyse in dit hoofdstuk maakt duidelijk dat effecten van kindregelingen tegen elkaar in kunnen werken en dat niet alle regelingen in hun huidige vorm dienstig zijn aan door beleidsmakers geformuleerde doelstellingen. Gericht kindbeleid vereist daarom een zorgvuldige afweging van deze doelstellingen. Hoe verhoudt zich bijvoorbeeld de winst van het kindgebonden budget als maatregel tegen kinderarmoede tot het bezwaar van dit instrument in termen van verminderde arbeidsparticipatie? En hoe verhoudt zich de winst in de arbeidsparticipatie van vrouwen door een beter vormgegeven ouderschapsverlof tot het verlies aan ontwikkelings- en vormingsmogelijkheden bij jonge kinderen, dat daarmee samen gaat? Daarbij dient vanzelfsprekend niet alleen de doeltreffendheid van verschillende maatregelen gewogen te worden. Kindregelingen kennen ook verschillen in doelmatigheid. Zo heeft iedereen die de zorg draagt voor kinderen recht op kinderbijslag, ook wanneer dit vanuit het oogpunt van bestrijding van kinderarmoede en inkomensongelijkheid tussen gezinnen met en zonder kinderen niet noodzakelijk is. Gerichte (inkomensafhankelijke) regelingen scoren beter op dit punt. Maar daar staan weer mogelijk negatieve participatie-effecten tegenover, door de hogere marginale druk in het inkomenstraject waar de tegemoetkoming geleidelijk wordt teruggenomen. Aan beleidsmakers de uitdaging hier de onvermijdelijke afwegingen te maken.

Literatuur

- Anderson, P.M., and Ph. B. Levine (2000), Childcare and Mothers' Employment Decisions, in D. Card and R.M. Blank (Eds), *Finding Jobs: Work and Welfare Reform*, New York: Russell Sage Foundation, 420-462
- Baker, M., J. Gruber, and K. Milligan (2008), Universal Child Care, Maternal Labor Supply, and Family Well-Being, *Journal of Political Economy*, 116(4), 709-745
- Becker, G.S. (1991), *A Treatise on the Family*, Cambridge MA: Harvard University Press
- Belsky, J., and D. Eggebeen (1991), Early and Extensive Maternal Employment and Young Children's Socioemotional Development, *Journal of Marriage and the Family*, 53(4), 1083-1110
- Bosch, N., E. Jongen, R. de Mooij, en D. van Vuuren (2007), Fiscaal beleid en arbeidsparticipatie, in C.L.J. Caminada, A.M. Haberham, J.H. Hoogteijling en H. Vording (red.), *Belasting met beleid*, Den Haag: Sdu Uitgevers, 61-73
- Bradbury, B., and M. Jantii (1999), *Child Poverty Across Industrialized Nations*, EPS paper No. 71, Florence: Unicef
- Bradbury, B., and M. Jantii (2001), Child Poverty Across the Industrialized World: Evidence from the Luxembourg Income Study, in K. Vleminckx and T. Smeedings (Eds), *Child Well-being, Child Poverty, and Child Policy in Modern Nations: What do we Know?*, Bristol: University of Bristol, 11-32
- Bradbury, B., S.P. Jenkins, and J. Micklewright (2001), *The Dynamics of Child Poverty in Industrialized Countries*, Cambridge MA: Cambridge University Press
- Bradshaw, J., and N. Finch (2002), *A Comparison of Child Benefit Packages in 22 Countries*, London: Department for Work and Pensions
- Brooks-Gunn, J., and G.J. Duncan (1997), The Effects of Poverty on Children. The Future of Children, special issue, *Children and Poverty*, 7(3), 55-71
- Büttner, T., and W. Lutz (1990), Estimating Fertility Responses to Policy Measures in the German Democratic Republic, *Population and Development Review*, 16(3), 539-555
- Centraal Planbureau (2007), *Een analyse van maatregelen gericht op de arbeidsparticipatie van vrouwen*, CPB Notitie, 17 januari, Den Haag: CPB
- Cherry, F.F., and E.L. Eaton (1977), Physical and Cognitive Development in Children of Low-income Mothers Working in the Child's Early Years, *Child Development*, 48(1), 158-166
- Datta Gupta, N., and M. Simonsen (2007), *Non-cognitive Child Outcomes and Universal High Quality Child Care*, IZA-Discussion paper No. 3188, Bonn: IZA
- Datta Gupta, N., and N. Smith (2002), Children and Career Interruptions: The Family Gap in Denmark, *Economica*, 69(276), 609-629
- Del Boca, D. (2002), The Effect of Child Care and Part Time Opportunities on Participation and Fertility Decisions in Italy, *Journal of Population Economics*, 15(3), 549-573
- Descka, S., en M. Einerhand (2005), Het kind en de rekening. Een internationale vergelijking van de rol van kinderbijslag in het sociaal stelsel, in J. Berghman, S. Klosse en G. Vonk (red.), *Kind en sociale zekerheid*, Amstelveen: Sociale Verzekeringsbank, 84-195
- Dex, S., and P. Walters (1992), Franco-British Comparisons of Women's Labour Supply and the Effects of Social Policies, *Oxford Economic Papers*, New Series 44(1), 89-112
- Duncan, G.J., W.J. Yeungh, J. Brooks-Gunn, and J.R. Smith (1998), How Much Does Childhood Poverty Affect the Life Chances of Children?, *American Review of Sociology*, 63(3), 406-423

- Dunn, R. (2003), Subsidies for Childbearing and Fertility Rates, *Challenge*, 46(5), 90-99
- Eissa, N., and H. W. Hoynes (2004), Taxes and the Labor Market Participation of Married Couples: The Earned Income Tax Credit, *Journal of Public Economics*, 88(9/10), 1931-1958
- Esping-Andersen, G. (2004), Education and Equal Life Chances. Investing in Children, in O. Kangas and J. Palme (Eds), *Social Policy and Economic Development in Nordic Countries*, London: Palgrave MacMillan, 147-163
- Esping-Andersen, G. (2005), Kinderen in de verzorgingsstaat bezien als maatschappelijke investering, in J. Berghman, S. Klosse en G. Vonk (red.), *Kind en sociale zekerheid*, Amstelveen: Sociale Verzekeringsbank, 16-55
- Esping-Andersen, G. (2008), Childhood Investments and Skill Formation, *International Tax and Public Finance*, 15(1), 19-44
- Eurostat (2008a), *Population and Social Conditions - Data 2006*, Brussels: Eurostat
- Eurostat (2008b), *ESSPROS Manual, The European System of Integrated Social Protection Statistics, 2008 edition*, Brussels: Eurostat
- Furtado, D., and H. Hock (2008), *Immigrant Labor, Child-care Services, and the Work-fertility Trade-off in the United States*, IZA Discussion Paper No. 3506, Bonn: IZA
- Gauthier, A.H., and J. Hatzius, (1997), Family Benefits and Fertility: An Econometric Analysis, *Population Studies*, 51(3), 295-306
- Gelbach, J.B. (2002), Public Schooling for Young Children and Maternal Labor Supply, *American Economic Review*, 92(1), 307-322
- Greenstein, T. (1995), Are the 'Most Advantage' Children Truly Disadvantaged by Early Maternal Employment? Effects on Child Cognitive Outcomes, *Journal of Family Issues*, 16(2), 149-169
- Gustafsson, S., and F. Stafford (1992), Child Care Subsidies and Labor Supply in Sweden, *Journal of Human Resources*, 27(1), 204-230
- Hank, K., and M. Kreyenfeld (2003), A Multilevel Analysis of Child Care and Women's Fertility Decisions in Western Germany, *Journal of Marriage and the Family*, 65(3), 584-596
- Harvey, E. (1999), Short-term and Long-term Effects of Early Parental Employment on Children of the National Longitudinal Survey of Youth, *Developmental Psychology*, 35(2), 445-459
- Hill, J.L., J. Waldfogel, J. Brooks-Gunn, and W. Han (2005), Maternal Employment and Child Development: A Fresh Look Using Newer Methods, *Developmental Psychology*, 41(6), 833-850
- Hines, J.R., and R.H. Thaler (1995), The Flypaper Effect, *Journal of Economic Perspectives*, 9(4), 217-226
- Hoem, J. (1993), Public Policy as the Fuel of Fertility: Effects of a Policy Reform on the Pace of Childbearing in Sweden in the 1980s, *Acta Sociologica*, 36(1), 19-31
- Hotz, V., and J.K. Scholz (2003), The Earned Income Tax Credit, in R. Moffit (Ed.), *Means-tested Programs in the United States*, Chicago: Chicago University Press, 141-198
- IJzendoorn, R. van, L. Tavecchio, en M. Riksen Walraven (2005), *De kwaliteit van de Nederlandse kinderopvang*, Amsterdam: Boom
- Immervoll, H., H. Sutherland, and K. de Vos (2001), Reducing Child Poverty in the European Union: The Role of Child Benefits, in K. Vleminckx and T. Smeedings (Eds), *Child*

- Well-being, Child Poverty, and Child Policy in Modern Nations: What do we Know?* Bristol: University of Bristol, 407-432
- Jacoby, H.G. (2002), Is There an Intrahousehold “Flypaper Effect”? Evidence from a School Feeding Programme, *Economic Journal*, 112(476), 196-221
 - Jaumotte, F. (2003), Labour Force Participation of Women: Empirical Evidence on the Role of Policy and Other Determinants in OECD Countries, *OECD Economic Studies*, 37(2), 51-108
 - Jeandidier, B., P. Hausmann, K. Vleminckx, R. de Wever, et M. Zanardelli (2000), *Dans quelle mesure les transferts de politique familiale et d'aide sociale réduisent-ils la pauvreté des enfants? Une comparaison France-Luxembourg-États-Unis*, Document PSELL No. 121, Luxembourg: CEPS
 - Jongen, E. (2008), Kinderopvang: waarheen, waarvoor?, *TPEdigitaal*, 2(4) 27-48
 - Jongen, E., en D. van Vuuren (2004), Kinderopvang, verlofregelingen en arbeidsparticipatie, *Tijdschrift voor Politieke Economie*, 25(4), 83-118
 - Kamerman, S.B., M. Neuman, J. Waldfogel, and J. Brooks-Gunn (2003), *Social Policies, Family Types, and Child Outcomes in Selected OECD Countries*, Social, Employment, and Migration Working Papers No. 6, Paris: OECD
 - Knijn, T., and W. van Oorschot (2008), The Need for and the Societal Legitimacy of Social Investments in Children and Their Families, Critical Reflections on the Dutch Case, *Journal of Family Issues*, 29(11), 1520-1542
 - Kooreman, P. (2000), The Labelling Effect of a Child Benefit System, *American Economic Review*, 90(3), 571-583
 - Lalive, R., and J. Zweimüller (2005), *Does Parental Leave Affect Fertility and Return-to-work? Evidence from a “True Natural Experiment”*. IZA Discussion Paper No. 1613, Bonn: IZA
 - Léon, A. (2003), *Family Allowances and Female Labor Force Participation*, Cambridge MA: The MIT Press
 - Light, A., and M. Ureta (1995), Early-career Work Experience and Gender Wage Differentials, *Journal of Labor Economics*, 13(1), 121-154
 - Loeb, S., M. Bridges, D. Bassok, B. Fuller, and R. Rumberger (2007), How Much is Too Much? The Influence of Preschool Centers on Children’s Social and Cognitive Development, *Economics of Education Review*, 26(1), 52-66
 - Mandel, H., and Semyonov, M. (2006), A Welfare State Paradox: State Interventions and Women’s Employment Opportunities in 22 Countries, *American Journal of Sociology*, 111(6), 1919-1949
 - Mayer, S.E. (1997), *What Money Can’t Buy*, Cambridge MA and London: Harvard University Press
 - McNown, R., and C. Ridao-Cano (2004), The Effect of Child Benefit Policies on Fertility and Female Labor Force Participation in Canada, *Review of Economics of the Household*, 2(3), 237-254
 - Milligan, K., and M. Stabile (2008), *Do Child Tax Benefits Affect the Well-being of Children? Evidence from Canadian Child Benefit Expansions*, Toronto: University of Toronto
 - Ministerie van Financiën (2008), *Beleidsinformatie 2009* (18 december), Den Haag: Ministerie van Financiën
 - MISSOC (2009), *Comparative Tables on Social Protection – Data 2008*, Brussels: European Commission

- Muller, Ch. (1995), Maternal Employment, Parent Involvement, and Mathematics Achievement Among Adolescents, *Journal of Marriage and the Family*, 57(1), 84-100
- Nijboer, H., en M.C. Versantvoort (2008), Aanpassing kinderopvangtoeslag is geen sinecure, *TPE-Digitaal*, 2(4), 54-80
- Ondrich, J., C.K. Spiess, Q. Yang, and G.G. Wagner (2003), The Liberalization of Maternity Leave Policy and the Return to Work After Childbirth in Germany, *Review of Economics of the Household*, 1(1) 77-110
- Ooms, I., I. Groot, E. Eggink, L. Janssens, en J. van Seters (2003), *Landelijk ramingsmodel kinderopvang 2002-2010*, Den Haag/Amsterdam: Sociaal en Cultureel Planbureau/Stichting Economisch Onderzoek
- Oxley, H., T.T. Dang, M. Foster, and M. Pellizzari (2001), Income Inequalities and Poverty Among Children and Households with Children in Selected OECD Countries, in K. Vleminckx and T. Smeedings (Eds), *Child Well-being, Child Policy in Modern Nations: What do we Know?* Bristol: University of Bristol, 371-405
- Pailhé, A., and A. Solaz (2008), Time with Children: Do Fathers and Mothers Replace Each Other When one Parent is Unemployed?, *European Journal of Population*, 24(2), 211-236
- Phipps, S. (1999), *An International Comparison of Policies and Outcomes for Young Children*, Canadian Policy Research Network, Ottawa: Renoult
- Pyllkänen, E., and N. Smith (2004), *The Impact of Family-friendly Policies in Denmark and Sweden on Mothers' Career Interruptions Due to Childbirth*, IZA Discussion Paper No. 1050, Bonn: IZA
- Rindfuss, R., D. Guilkey, S.P. Morgan, Ø. Kravdal, and K. B. Guzzo (2007), Child Care Availability and First-birth Timing in Norway, *Demography*, 44(2), 345-372
- Rösen, M., and M. Sundström (1996), Maternal Employment in Scandinavia: A Comparison of the After-birth Employment Activity of Norwegian and Swedish Women, *Journal of Population Economics*, 9(3), 267-285
- Román, A (2006), *Deviating from the Standard: Effects on Labor Continuity and Career Patterns*, Proefschrift Universiteit van Utrecht, Amsterdam: Dutch University Press
- Román, A., en J. Schippers (2005), De gevolgen van vrijwillige en onvrijwillige nonparticipatie voor loopbanen, *OVER-WERK. Tijdschrift van het steunpunt WAV*, 4(1), 131-135
- Román, A., and J. Schippers (2006), *Career Breaks in Belgium: How they Affect Labor Participation and Individual Careers?*, Tilburg: Organisatie voor Strategisch Arbeidsmarktonderzoek
- Ruhm, C.J. (1998), The Economic Consequences of Parental Leave Mandates: Lessons from Europe, *The Quarterly Journal of Economics*, 113(1), 285-317
- Seward, R.R., D.E. Yeatts, L.K. Zottarelli en R.G. Fletcher (2006), Fathers Taking Parental Leave and Their Involvement with Children, *Community, Work and Family*, 9(1), 1-9
- Stafford, F. (1987), Women's Work, Sibling Competition, and Children's School Performance, *American Economic Review*, 77(5), 972-980
- Tavecchio, L.W.C. (2002), *Van opvang naar opvoeding: De emancipatie van een uniek opvoedingsmilieu*, Oratie, Amsterdam: Vossiuspers UvA
- Tweede Kamer (2008-2009a), *Nota over de toestand van 's Rijks financiën (Miljoenennota 2009)*, 31 700, nrs. 1-2

- Tweede Kamer (2008–2009b), *Vaststelling van de begrotingsstaten van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (VIII) voor het jaar 2009. Memorie van toelichting*, 31 700 VIII, nr. 2
- Tweede Kamer (2008–2009c), *Vaststelling van de begrotingsstaten van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (XV) voor het jaar 2009. Memorie van toelichting bij wetslichaam*, 31 700 XV, nr. 2
- Tweede Kamer (2008–2009d), *Vaststelling van de begrotingsstaat van de begroting van Jeugd en Gezin (XVII) voor het jaar 2009. Memorie van toelichting*, 31 700 XVII, nr. 2
- Tweede Kamer (2008–2009e), *Wijziging van enkele belastingwetten en enige andere wetten (Belastingplan 2009). Voorstel van wet*, 31 704, nr. 2
- Vandell, D.L., and M.A. Corasaniti (1990), Variations in Early Child Care: Do They Predict Subsequent Social, Emotional, and Cognitive Differences? *Early Childhood Research Quarterly*, 5(4), 555-572
- Vandeweyer, J., and I. Glorieux (2008), Men Taking up Career Leave: An Opportunity for a Better Work and Family Life Balance?, *Journal of Social Policy*, 37(2), 251-270
- Versantvoort, M.C. (2008), Streven naar het Scandinavische model? Effecten van ouder-schapsverlof op de arbeidsmarktpositie van vrouwen, *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, 24(2), 189-207
- Versantvoort, M.C. (2009), *Complementariteit in arbeids- en zorgtijd*, te verschijnen als Research Memorandum Hervorming Sociale Zekerheid 2009-01, Leiden: Universiteit Leiden
- Vonk, G. (2005), De rechtsgrond van kinderregelingen in de sociale zekerheid, in J. Berghman, S. Klosse en G. Vonk (red.), *Kind en sociale zekerheid*, Amstelveen: Sociale Verzekeringsbank, 108-133
- Waldfogel, J. (1998), Understanding the “Family Gap” in Pay for Women with Children, *Journal of Economic Perspectives*, 12(1), 137-156
- Whittington, L.A. (1992), Taxes and the Family. The Impact of the Tax Exemption for Dependents on Marital Fertility, *Demography*, 29(2), 215-226
- Zhang, J., J. Quan, and P. van Meerbergen (1994), The Effect of Tax-Transfer Policies on Fertility in Canada, 1921-1988, *Journal of Human Resources*, 29(1), 181-201